

חכמה ותרבות יוון \ הרב עידו יעקובי

חכמה יוונית

בדברי חז"ל ישנן התייחסויות שונות לחכמת יוון, ויש להתבונן במשמעותן.

מצד אחד, אנו רואים בדברי חז"ל יחס חיובי לתרבות היוונית. הירושלמי במסכת פאה¹ אומר שמותר לאדם ללמד את בתו חכמה יוונית "מפני שהוא תכשיט לה". מדוע דווקא לבתו ולא לבנו? תשובה לכך ניתן למצוא במסכת מנחות², שם דנה הגמרא בפסוק "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה":

שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית.

נשים לב כי ר' ישמעאל אינו אומר לבן אחותו שעצם העיסוק בחכמה יוונית הינו שלילי, אלא הבעיה בכך היא מצד ביטול תורה, ואם נמצא שעה שאינה מן היום ואינה מן הלילה - ניתן לעסוק בחוכמה זו.

כמו כן מובאת במסכת מגילה מחלוקת תנאים ביחס לשאלה האם מותר לכתוב את ספרי הקודש (התנ"ך) בכתב שאינו כתב אשורי. ההלכה נפסקה כרבן גמליאל "אף ספרים לא התירו שיכתבו אלא יוונית"³: אסור לכתוב את ספרי הקודש בכתב לועזי – למעט יוונית.

לעומת מקורות אלו, הנותנים מקום של כבוד לחכמת יוון, שנינו בסוף מסכת סוטה⁴ "בפולמוס של טיטוס גזרו שלא ילמד אדם את בנו יוונית". אמנם, זו גזירה מאוחרת יותר מזמנם של המקורות הקודמים, אבל מכל

¹ פאה פרק א, הלכה א

² מנחות צט, ב

³ מגילה יח, א

⁴ סוטה מט, א

מקום אנו רואים כאן התנגדות חדה לעצם הלימוד. ומספרת לנו הגמרא בהמשך⁵ על האופן שבו נגזרה גזירה זו:

תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין דינרים בקופה ומעלין להן תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית, לעז להם בחכמת יונית, אמר להן: כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר, כיוון שהגיע לחצי חומה, נעץ צפרניו ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה. אותה שעה אמרו: ארור אדם שיגדל חזירים, וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית.

אותו זקן יעץ להורקנוס שהיה מחוץ לירושלים שיגרום לאריסטובולוס להפסיק את הקרבת הקרבנות, ומדגישה הגמרא שזקן זה היה בקי ביונית ובשפה זו הציע את הצעתו. לכאורה, פרט זה מאוד שולי, מדוע העובדה שאותו זקן אמר זאת ביונית היא סיבה לגזור שלא ללמד חכמה יונית? מהו הקשר בין החכמה היונית לבין אותו חורבן? אם כן, מצד אחד יש בחוכמה היונית צד מאוד חיובי, היא נחשבת תכשיט, וגם מהגזירה שלא ללמוד חכמה יונית משמע שבמקור כן למדו אותה; מצד שני, אמנם, החכמה היונית היא שורש החורבן.

יוון - מחשיכה את עיני ישראל ומקלסת את הקב"ה

לא רק ביחס לחוכמת יוון קיימות זוויות שונות של התבוננות, אלא גם ביחס ליוון עצמה.

המדרש אומר⁶ "נחושת זו מלכות יוון, שהיתה פחותה בכולם". יוון היא הפחותה בכל המלכויות.

ביטוי נוסף לגנאי ביחס ליוון המופיע במדרשים בכמה מקומות, עוסקת בכך שיוון היתה אומרת לישראל "כתבו לכם על קרן השור אין לכם חלק

⁵ שם ע"ב

⁶ שמות רבה תרומה סימן ו

באלוקי ישראל"⁷. ביטוי זה מקבל משמעות במדרש בכמה אופנים, וכפי שיצויין. במקום אחד נמשלת יוון לבהרת: "בהרת זו יוון, שהיתה מבהרת בגזרותיה על ישראל ואומרת להם כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל"⁸. מהי בהרת? פצע חיצוני ובולט, כלומר יוון דרשו מישראל שיפגינו את האמירה שאין להם חלק באלוקי ישראל. במקום אחר נאמר: "שם הנהר השני חידקל - זו יוון שהיתה קלה וחדה בגזרותיה, שהיתה אומרת כתבו לכם על קרן השור אין לכם חלק באלוקי ישראל"⁹ 'חידקל' הוא מלשון חדות, יוון דרשו שיהיו הדברים מחודדים בצורה חד משמעית. ובפעם השלישית, העניין חוזר כך: "וחושך זו גלות יוון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיהם שהיתה אומרת להם כתבו על קרן השור אין לכם חלק באלוקי ישראל"¹⁰. נמצא שהדגשה זו מופיעה בשלשה אופנים: בהרת - הבלטה חיצונית, חידקל - שיהיו הדברים בצורה מחודדת, ותוצאת הדבר - חושך, הגזירות שאי אפשר לעבוד את ה' החשיכו את עיני ישראל. יוון מתאפיינת אפוא ברצון לעקור את שם ה' מהעולם.

והנה, באופן מפתיע, קיים מדרש¹¹ שמתאר את עניינה של יוון מפרספקטיבה מנוגדת: "ואת הארנבת זו יוון כי מעלת גרה היא - שמקלסת לקב"ה! דווקא יוון היא המקלסת לריבוננו של עולם, וכפי שממשיך המדרש "אלכסנדר מוקדון כי הוה חמי (כאשר היה רואה) לשמעון הצדיק היה אומר ברוך ה' אלוקי שמעון הצדיק". ובהמשך המדרש: "ואת הארנבת זו יוון כי מעלה גרה היא שמגדלת הצדיקים" - שזו מדרגה נוספת לשבח; וממשיך המדרש "אלכסנדרוס כד הוה חמי לשמעון הצדיק הוה קאים על רגליה אמריין ליה מינאי מן קדם יהודאי את קאים אמר להם בשעה שאני

⁷ מדוע דוקא קרן השור? יש לכך כמה הסברים בפרשנים. יש מסבירים שהשור מזכיר את חטא העגל, יש אומרים שקרן השור היא דבר בולט כמו שאנו רואים בהבאת ביכורים, ועוד.

⁸ ויקרא רבה טו, טד

⁹ בראשית רבה טו, ד

¹⁰ בראשית רבה ב, ב

¹¹ ויקרא רבה יג, ב

יוצא למלחמה דמותו אני רואה ונוצח" (כאשר אלכסנדר מוקדון היה רואה את שמעון הצדיק היה עומד על רגליו. שאלו אותו - בפני אדם יהודי זה אתה קם? אמר להם - בשעה שאני יוצא למלחמה אני רואה את דמותו ונוצח).

לסיכום, המקורות שראינו מעלים יחס כפול לכאורה הן ביחס לחכמה היוונית, והן ביחס ליוון עצמה. את החכמה היוונית גוזרים חכמים שלא ללמוד, ומצד שני יש בה מעלה. האומה היוונית החשיכה את עיני ישראל בכך שאמרה "אין לכם חלק באלוקי ישראל", ומצד שני דווקא מלכות זו היא המקלסת את ריבונו של עולם ומקלסת את הצדיקים. ננסה לברר את הדברים.

שורשה של חוכמת יוון

בספר הכוזרי מתעמת החבר עם חוכמת הפילוסופיה. החבר אינו מסתפק בדיון בגוף טענות הפילוסופיה, אלא הוא דן גם בשורש, במקור ממנו נובעת הטענה של אותה תרבות יוונית. במאמר הראשון¹² שואל הכוזרי את החבר מה יטען כנגד הפילוסופים, אשר בחקירתם הגיעו למסקנה שהעולם הינו נצחי ולא נברא? ענה על כך החבר:

אל הפילוסופים אין לבוא בטענות, הואיל והם אנשים שלא קיבלו חוכמה או דת בירושה, שהרי הם יוונים... ואילו החוכמה הבאה בירושה מאדם הראשון, זאת אומרת החוכמה המחוזקת על ידי העניין האלוהי, עברה באדם רק אל זרעו של שם, שהוא בחיר בני נח, ומאז לא פסקה ומעולם לא תיפסק מבחירי אנוש אלה. אשר ליונים, לא הגיעה אליהם החכמה כי אם לאחר שנצחו את האומות אשר נלחמו בהם, כי אז הועתקה החוכמה אליהם מן הפרסים, אשר קבלוה מן הכשדים. רק אז קמו הפילוסופים המפורסמים במלכות ההיא, ועוד: מיום עבור המלכות לרומא לא קם בין היוונים אף פילוסוף מפורסם יחיד.

¹² ספר הכוזרי מאמר ראשון סימן ס"ב

החבר אומר כאן שחוכמת יוון אינה מקורית, אלא היא באה להם דרך כיבוש הפרסים שקיבלו את חוכמתם מהכשדים. במאמר השני¹³ מוסיף על כך החבר שכל החוכמות יונקות כולן מעם ישראל. חוכמת הפילוסופיה אינה חוכמה יוונית פנימית, וכפי שמוכיח זאת החבר מכך שלאחר שמלכות יוון נכבשה על ידי רומא לא קם אף פילוסוף מפורסם מהיוונים. כל תקופת הפריחה של החוכמה היוונית הייתה בתקופת הכיבושים הגדולים של יוון, שבה היו יכולים היוונים לכבוש גם את חוכמתן של האומות הכבושות.

יוון - ההופעה החיצונית

העניין מופיע גם במדרש¹⁴ "לא גלגל הקב"ה והביא מלכות יוון לעולם אלא בשכרו של יפת, שכיסה ערות אביו". יוון הוא יצירה שבאה מכוחו של יפת, שמקבל רק את ההופעה החיצונית של הדברים. הוא יכול לראותו בצורה מאוד יפה, אבל הוא לא נוגע בתוך, בשורש האלוקי, העובר רק דרך זרעו של שם. לכן מובן מאוד מדוע חכמה יוונית נחשבת תכשיט: תכשיט הוא כלי חיצוני מאוד יפה, וכך גם חכמת יוון הינה מאוד אסתטית ומסודרת. מובא במדרש¹⁵ שיוון נמשלה לנמר. ר' צדוק מבאר¹⁶ שנמר הוא כלאים מאריה וחזיר הבר, זהו ממזר. לממזרות אין כוח תוכי אמיתי, אין כאן המשכיות מסודרת, אלא זוהי יצירה חיצונית, כוח שנובע מאדום שהוא החזיר ומבבל שהוא אריה. יוון היא צירוף בין בבל לרומי. עתה מובן מדוע יוון היא הפחותה שבמלכויות, כי לכל מלכות יש צד מיוחד, ורק יוון היא מיזוג של דברים אחרים, אין לה עצמיות. אם כן, כיצד יתכן שדווקא יוון יכולה להתקרב לעם ישראל יותר מאשר עמים אחרים?

יוון נמשלה לחושך. העולם כמות שהוא, בלי הופעת ה', הוא חושך. כל ההופעות החיצוניות שאין בהם את התוך הפנימי הם חושך, ואילו האור

¹³ ספר הכוזרי מאמר שני סימן ס"ו

¹⁴ תנא דביה אליהו רבה פרשה י"ח

¹⁵ ויקרא רבה יג, ועוד.

¹⁶ ליקוטי אמרים, דרשה לסיום הש"ס

הוא היסוד של המשכת ההופעה האלוקית בתוך המציאות. לעתיד לבוא נאמר "לא יִהְיֶה לְךָ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם וּלְנֶגַה הַיָּרֵחַ לַאֲוֵיר לְךָ וְהָיָה לְךָ ה' לְאוֹר עוֹלָם וְאֵלֹהֶיךָ לְתַפְאֲרָתְךָ"¹⁷, כאשר הקב"ה יופיע לעתיד לבוא בצורה שלמה, כל המציאות העולמית תופיע בצורה של אור, ולא יהיו כיסויים. כאשר יוון גוזרת גזירות על עם ישראל היא משאירה את העולם במצב החיצוני שלו, בלי ההארה והתוכן הפנימי, ולכן היא מחשיכה את עיניהם של ישראל.

ליחס של ישראל אל תרבות יוון יש שני שלבים. השלב הראשון הוא המפגש הראשוני בין יוון לעם ישראל, ובשלב זה יוון "זו ארנבת שמקלסת לקב"ה", זהו המפגש בין אלכסנדר לשמעון הצדיק שראה את דמותו של שמעון הצדיק לפני הקרבות, ובא להבנה שהניצחון החיצוני בקרבות נובע מהתוכיות הקיימת במציאות, הוא הבין שכל כוחה של יוון טמון בכוחו של עם ישראל. כאשר יש שילוב והרמוניה בין הכוח הפנימי לכוח החיצוני "פייתו של יפת יהא באהלי שם"¹⁸ אז יש מצב מתוקן, עד כדי כך שהסיבה שמותר לכתוב ספרים ביוונית היא אותו מעשה של תרגום התורה ליוונית¹⁹. הייתה במעשה זה סיעתא דשמיא, שהרי חוכמת יוון אין לה תוכיות, אבל כאשר היא יונקת מכוח חכמת משה היא יכולה להוציא את הדברים כלפי חוץ בצורה מאוד מתוקנת.

יחס זה היה קיים בתקופת שמעון הצדיק. אחרי שמעון הצדיק בא אנטיגנוס איש סוכו, שהיה אומר "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם"²⁰ ובאבות דר' נתן נאמר שמכוח דברים אלו יצאו צדוק ובייתוס לתרבות רעה, כפי שמביא רש"י בשם הערוך:

ויהי מורא שמים עליכם - לפי שאין שכר מצוות בעולם הזה, שנאמר: "אשר אנוכי מצוך היום" – היום לעשותם ולא היום לקבל שכרן. ושמעתי

¹⁷ ישעיהו ט, יט

¹⁸ מגילה ט, ב

¹⁹ מגילה ט, א

²⁰ אבות א, ג

שצדוק ובייתוס תלמידיו של אנטיגנוס היו ולימד להם אל תהיו כעבדים וכו' אלא הוו כעבדים שלא על מנת לקבל פרס ולא פירש להם, ויצאו ולימדו לתלמידיהם כך, ולאחר זמן עיינו בדבר והיו סבורים שלא לקבל פרס לעולם הבא ושלא יהיה תחיית המתים ויצאו למינות הם ותלמידיהם ונקראו כולם שבאו אחריהם צדוקים ובייתוסים על שמם.

מבאר ר' צדוק, שהסיבה שהם יצאו לתרבות רעה היתה קישורם לחכמה היוונית. הצדוקים והבייתוסים היו קשורים לאותו מהלך של התיוונות, עד כדי כך שחלק מהכהנים הגדולים לא הוציאו שנתם משום כך. הבעיה בנטייתם אחרי החכמה היוונית היא שחוכמה זו קיבלה אצלם ערך עצמי ועצמאי במקום שתהיה חכמה הטפלה לחכמת ישראל. וכיוון שכך, התוצאה היא שאין חודש ואין שבת ואין מילה – אין הופעות חיצוניות של התורה. אם אין פנים – אין חוץ, כל הופעה שואבת ממקום עמוק ופנימי יותר, ומאחר שבחכמת יוון אין מקום למשמעות פנימית, גם אין מקום להופעה חיצונית.

חשמונאים – חודש, שבת, מילה

החשמונאים²¹ קמים כנגד אותה התנגדות לצדדים הפנימיים. עניין המילה הוא לכאורה פגם חיצוני בגוף, ואילו היוונים מתנגדים שהרי אין לפגום בצד החיצוני, הוא צריך להיות אסתטי ושלם. וכן היחס לזמנים, אין הברדל בין יום זה ליום אחר ולכן גזרו על השבת וחודש. אין אצל היוונים משמעות לתוכיות הדברים. זהו עניין יוון, כאשר היא מתנתקת מעם ישראל היא אומרת "כתבו לכם על קרן השור" - משהו מוחצן וחיצוני. במגילת תענית מופיע שיוון אמרו לישראל שיכתבו על קרן השור "אין לנו חלק באלוקי ישראל" – אין לנו חלק בהופעה השלמה של האומה הישראלית, אין כזה דבר להופיע את דבר ה' בעולם. וברור שאין אומה בעולם עם סגולה מיוחדת כאומה הישראלית שיכולה להופיע את דבר ה'.

²¹ בשמם נרמז חודש שבת מילה

בספרו "אדר היקר"²² כותב הרב קוק:

כנגד פרצת היונים והמתיוונים שכתבו על קרן השור שאין להם חלק באלוקי ישראל תיקנו לכתוב שם שמים אפילו בשטרות, וכנגד ההפרזה הבאה מזה אחר כך מצד העם עד שנמצא שטר מוטל באשפה עשו יום טוב כשבטלו אדכרתא משטרייא משום עת לעשות לה'. אלו ואלו דברי אלוקים חיים, ועמך כולם צדיקים. אנחנו עכשיו לא נכתוב שם שמים בשטרות, אבל על עמודי ספרותינו החיה ודאי חובתינו כעת לכתוב שם אל אלהי ישראל, בספרים, במאמרים, בחזיונות, בשירים, בפירושים, ובדרושים, ובכל אותם הכלים שהמחשבות נכנסות על ידם לרשות הציבור...

מבחינת הפן המעשי, יש חשש לבוא ולהופיע את החוכמה היוונית, את התרבות היוונית כלפי חוץ. על כן, את התרבות היוונית אנחנו לא לוקחים כחטיבה אחת, אלא אנחנו לוקחים את הצד חיזוני ויוצקים בו שם שמים וקדושה – ובכך יש שלמות. ועניין זה מתגלה במעשה עם אותו זקן במצור שדיבר ביוונית, ואמר להם – החוכמה היוונית היא לעקור את השורש וה'תוך' מהמערכה הזאת. כדי שהם לא יוכלו לעמוד במערכה, תעלו להם חזיר – תוציאו את הקדושה על ידי הכנסת הטומאה אל תוך עיר הקודש. זו בדיוק התפיסה של החכמה היוונית, ולכן בעקבות אותו מעשה אמרו לא ללמוד את החכמה היוונית.

ימי החנוכה הם בימים שיש הכי הרבה חושך, ודווקא אז אנו מצווים להדליק את הנר. יהי רצון שנזכה ליצור את החיבור האמיתי בין הפן החיצוני והפנימי של הופעת החיים השלמים של דבר ה' בעולם.

²² עמוד 10